

Bolgár Elek: Durkheim szociológiája.

(Szerző felolvasta a *Társadalomtudományi Társaságnak* f. évi január hó 29-iki ülésén.)

A szociológia *kialakulásának* problémájával szemben csodálatosan kevésbé érvényesül az a szempont, melyet éppen ez a tudomány hozott magával. A hagyományos, a kor szellemi áramlataira visszamutató eljárás szerepel nagyrészt a szociológia létrejöttének magyarázásánál is, de csaknem teljesen nélkülözzük azoknak *a szociális okoknak* a feltárását, melyek ezekkel a szellemi áramlatokkal együtt a szociológiát is felszínre hozták.

Elvitázhatatlan igazság, hogy a szociológia a 19. század szellemi állapotainak tipikus terméke, de miképp váltak ezek lehetségessé és miért kellett belőlük a szociológiának kibontakoznia? Úgy érzem, hogy Durkheim szellemében járok el, ha az ő szociológiai munkásságának méltatása előtt ezt az előzetes, minden szociológia számára alapvető problémát felvetem és megoldását megkísérlem.

Ha a 19. század szellemi áramlatait röviden akarjuk jellemezni, mintegy közös nevezőre hozni, úgy magyarázhatnák azokat, mint *filozófia és tudomány küzdelmét*. Miután a 17. és 18. század nagy rendszeralkotóinak munkája Kant hatalmas gondolatépítményében betetőzést nyert, bizonyos kimerültség állott be a filozófia konstruktív művelése terén. Németországban ugyan a Kant által felvetett problémák eleven ereje tovább hatott, Angliában és Franciaországban azonban a filozófiai produkció mindinkább aláhanyatlott.

Annál intenzívebb volt itt a termelés a tudomány, nevezetesen a természettudomány terén, amelynek eredményei erősen kihatottak a technikai kultúra fejlődésére és ennek közvetítésével iparra, kereskedelemre s lassanként az egész társadalomra. A tudománynak ezek a szemellátható eredményei sokat tettek arra nézve, hogy az érdeklődést a filozófiai absztrakcióktól a tudományos konkrétumok felé tereljék.

A nagy rendszereket kezdték elhanyagolni a tudományos részletmunkával szemben, a gazdasági életben mindinkább tért hódító munkamegosztás áterjedt a tudományra is. A polihisztorok, az enciklopédikus tudású bölcselek nemes típusa mindinkább kiveszett és átadta helyét a specialista szaktudósoknak, sőt ezzé lett a filozófus is. A filozófia pedig végkép arra kényezterült, hogy tudománnyá legyen.

A filozófiának ezt a kompromisszumát a tudománnyal nagyrészt az az áramlat készítette elő, amelyet *pozitivizmusnak* nevezünk a amelynek Comte által képviselt rendszerében szerepel először a *szociológia* is a tudományok sorában.

De ettől a rendszerezéstől függetlenül is, a szociológia ugyanannak az oknak köszönheti felmerülését, mint maga a pozitívizmus és így a kettő közötti logikai kapcsolat már ennél fogva is természetesen adódott. Ahogy a pozitíviztikus szempontot a tudománynak a filozófiánál nagyobb fokú *társadalmi felhasználatása* tette lehetővé, úgy hozták magukkal a szociológiát magát is a 19. század *társadalmi komplikációi*, melyek mind erőteljesebben hívták fel önmagukra a figyelmet, tudatosakká váltak és tudományos beállítás alapjaivá lettek.

Amíg maga a társadalom nem jelentkezett az emberek számára, mint oly valóság, amely lépten-nyomon kihat az ember életére, mint felismert oka számos oly vonatkozásnak, melyek mint amannak igazi mozgatói régebben rejtve voltak előttünk, addig nem képződhetett ki oly tudomány sem, amely ezen valóság *megismerésének* szenteli magát. Amíg a társadalom *ténye* nem vált tudatossá, nem fejlődhetett ki a vele foglalkozó *tudomány* sem.

Amíg a társadalmi tények figyelmeztető ereje nem alakít ki egy *társadalmi tudatot*, addig legfeljebb valamely *egyéni, tudatban* tükröződik elvéve a társadalmi jelenségek összefüggése; ez a felismerés azonban éppen csak *szociálfilozófiai* lesz, nem szociológiai. A „szociálfilozófia” szó megteremtője, Hobbes. bizvást állíthatta *De corpore* című műve előszavában, hogy az a tudomány, melyet ez az új elnevezés főd, nem régebb keletű, mint maga a könyv, amelyben arról először esik szó.

De mivel ez a tudomány *nem a társadalomnak önmagáról* szuggerált tudománya volt, hanem *az egyesnek a társadalomra* vonatkoztatott spekulációja, nem oly tudomány, amelynél a *külső tények* ereje hatott volna a szociális tudatra, hanem az egyes gondolkodónak *belső szellemi munkája* vetítődött kifelé, természetes, hogy Hobbes és követőinek szociálfilozófiai törekvései elszigetelt kísérletek maradtak mindaddig, míg maguk a társadalmi tények ki nem kényszerítették saját erejükkel a reájuk vonatkozó általános tudományt, a szociológiát.¹

Ennek, a Comte által megalapított szociológiának erőssége és önállósága *nem témáiban* van, hanem *szempontjában*. Ezzel a szemponttal szórványosan, számos elméletben, ötletben és javaslatban annakelőtte is és régóta találkozunk. Hagyományos ez a szempont az erkölcsi élet vizsgálatánál, történelmi tények magyarázatánál, gazdasági jelenségek összefüggésének megállapításánál, irodalmi és művészi alkotásokban. Hagyományos az elméleti és gyakorlati jogtudományban, amely mindenkor úgy jelentkezett, mint a társas együttlét *technikai szabályainak* rendszeres összefoglalása.

A szociológia újsága és nagy jelentősége azonban éppen abban áll, hogy az ily *szórványos és ötletszerű* magyarázatokat *egységes szintézisbe* foglalja. Nem *egyes* társadalmi jelenségek rendszere, mint az *egyes társadalmi tudományok*, hanem *vala-*

¹ Ebből következik az is, hogy a szociológia állása országonként mási és más. A modern társadalmi élet komplikációi legelőbb és legintenzívebben Angliában, Franciaországban és az Egyesült-Államokban nyilvánultak, azért is fejlődött ki ezekben az országokban a szociológia a legnagyobb mértékben.

mennyinek összessége. De éppen ennek a problémának, a szociológia és a társadalmi tudományok viszonyának érintésével, egy *tipikusan durkheimi* problémához nyúlunk. A szociológia Durkheim eredeti felfogása szerint bizonyos társadalomtudományok szintézise. Különösen három ily tudományt említ: az első az, amely az államot tanulmányozza, a második a regulatív működéseket: jogot, erkölcsöt, vallást vizsgálja; a harmadik a társadalom gazdasági funkcióit kíséri figyelemmel. A normális társadalmi jelenségek szociológiája mellett van egy *szociopatológia* is, melynek a *kriminológia* legfejlettebb része.

Mindezekon felül azonban ott van az *általános szociológia*, melynek tárgyát a társadalmi élet *általános tulajdonságainak* vizsgálata adja. Ennek *anyagát* az említett speciális társadalomtudományok szolgáltatják, sőt, mivel a szociológia csak ezek általános eredményeinek *összehasonlításában* állhat, ömaga is csak abban a fokban lehetséges, amelyben e tudományok előrehaladnak. Nemcsak ezzel az elvi megszorítással, hanem egyéb aggályokkal is kifejezést ad Durkheim ez általános szociológiával szemben fennálló bizalmatlanságának.

„Ily heterogén egész — úgymond —, mint aminő az úgynevezett általános szociológia tárgyát alkotja, nem tanulmányozható *en bloc*, mintha az egy objektív egységgel volna felruházva. Végtelen világ az, melyről csak lerövidített felfogással bírhatunk. S amennyiben valaki megkísérli, hogy egy szempillantással a maga egészében ölelje azt fel, el kell rá készülnie, hogy csak nagy vonásaiban és sommázatosan, vagyis zavarosan fogja azt felfogni... és így az az általános és egységes tudomány, melyet szociológiának nevezünk, felbomlik *egymástól elkülönült, bár szolidáris* tudományágak egy csoportjára.”²

Annyira bizalmatlan Durkheim az általános szociológiával szemben, hogy két speciális társadalomtudomány *határkérdéseit* is szívesebben bízta e határos tudományok valamelyikének művelőjére, semmint az általános szociológiáéra, Ennek az egész felfogására oly jellegzetes álláspontnak okát, Durkheimnak a filozófiával szemben való elfogultságában kell keresnünk: félti a szociológia objektivitását, pozitívását, realitását, tudományosságát azoktól a félig filozófiai jellegű általánosságoktól, melyek elkerülhetetlenül együtt járnak az egyes társadalomtudományok nézőpontjain túlhatoló, azokkal szemben *meta-szocialisnak* tekinthető oly szintézissel, aminőt az általános szociológia akar kifejezni.

Igaza van Durkheimnak, amikor úgy érzi, hogy minél általánosabb jellegű valamely tudomány, annál közelebb áll a filozófiához, de nincs igaza, amikor ettől a közelségtől *félti* a szociológiát. Minden szintézis, éppen amennyiben szintézis, filozófiai jellegű is: a természettudományoknak minden eddig megkísérelt egységesítése éppúgy, mint a Durkheim által javasolt társadalomtudományoké. Ez csak tökéletlenebb szintézis, mint az általános szociológiáé és azért megnyugtatóbb Durkheimra nézve. Az igazság azonban épp az, hogy a szociológia nemcsak az általa

¹ *Les Études de Science sociale.* Revue philosophique. 1886. évf. 79. 1., továbbá *Sociologie et sciences sociales* ugyanott 1903. évf. 474 és k. 1.

javasolt társadalomtudományok, hanem *minden lehetséges társadalmi megismerés* szintézise, tehát éppúgy belétorkollanak a történelem, az etnográfia, a statisztika eredményei, mint az általa felsorolt tudományágakéi.

Az általános szociológia tehát közelebb áll a filozófiához, mert tökéletesebb szintézis, mint az, amelyet Durkheim javasol, de ugyanezért jobban felel is meg rendeltetésének. Mert ha nem a szintézisre és annak tökéletességére fektetjük a súlyt, annak a veszélynek tesszük ki magunkat, hogy teljesen elveszítjük lábunk alól a *szociológiai* talajt; ha nem ennek szintetikus szempontjából nézzük a tényeket, hanem az *egyes* társadalomtudomány speciális szempontjából, akkor a szociológia maga teljesen felaprózódik, atomizálódik, megszűnik. Ha például a *jogi tényeket* nem ezzel az átfogó szociológiai nézéssel nézzük, hanem a hagyományos „*jogászi gondolkodás*” eszközeivel és ugyanezt a speciális mértéket alkalmazzuk a generális helyett a többi társadalomtudománynál, a szociológia elveszti minden létjogosultságát.

Durkheim maga is kívánja a társadalomtudományok nagyobbfokú „szociologizálását”, de ez csak annyit jelenthet, hogy a speciális nézőpontot mindnyájánál lassanként kiszorítja az általános. Hogy maga Durkheim is így képzeli, azt mindennél jobban bizonyítja az, hogy egyik legkiválóbb munkájában a *szociológiai* módszer szabályait állítja fel, melyek nyilván nem külön-külön veszik figyelembe az etikai, a jogi stb. tények speciális természetét, hanem a mindegyiket *egybefoglaló* szociológiáét. Itt látszik legjobban, mily fundamentális közösség van az egyes társadalomtudományok között, ami természetes, mert ugyaníly közösség van *az alapjukul szolgáló tények* között is. Ezek elbírálása szempontjából nem az a lényeges, hogy mely *szűkebb diszciplína* keretei közé tartoznak, hanem az, hogy *társadalmi tények*.

Ezzel eljutottunk Durkheim egy másik alapvető problémájához. Mit kell ugyanis *társadalmi tények* alatt értenünk! Oly tényeket — úgymond —, melyek „az egyénen kívül eső cselekvés-, gondolkodás- és érzésmódban nyilvánulnak, kényszerítő hatalommal bírnak s ennek erejével kerítik őt hatalmukba”.³

A társadalmi tények erre a két jellemvonására: az exterritorialitásra egyfelől, a kényszerítő jellegre másrészt, Durkheim nem győz elég behatóan figyelmeztetni. Mégis, közelebbről tekintve ezeket a nyilvánulásokat, kiderül, hogy azok *nem különböztetik meg döntő módon* a társadalmi tényt másfajta, nevezetesen a természeti ténytől: az időjárásra, a földfelület formálódásának mikéntjére legalább is oly mértékben áll az a két ismertetőjel, hogy külső és hogy kényszerítő hatást gyakorol az egyén magatartására, mint a jogi és erkölcsi szabályokra, közmondásokra, hitcikkelyekre, az ízlés törvényeire stb.

Ha pedig ebből a megállapításunkból csak az következne, hogy Durkheim a két említett momentum hangsúlyozásával éppen a társadalmi tény *természeti jellegét* akarta kidomborítani, akkor is nélkülözzük a *differentia specifica* pontos megjelölését, mely által a szociális tény *más* természeti tünemények-

³ *Les Règles de la méthode sociologique*. Paris: Alcan, 1895. 8. 1.

től különbözik. Durkheim csak arra fektet súlyt, hogy a szociális tényt az organikus és a pszichikai, tehát az egyéni, emberi természet tényeitől tartsa külön s ennek a célnak egyfelől az exterritorialitás, másfelől a passzivitás tulajdonságainak kiemelése meg is felel, de azt a különbséget, mely a fizikai és a szociális természet tényeinek az egyén szempontjából való exterritorialitása és illetve annak azokkal szemben való passzivitása között van, sehol sem találjuk.

De Durkheimnak a társadalmi tényről adott definíciójában nem az a *genus proximum*, hogy az „természeti jelenség”, mint ahogy az logikus előzménye az ő két kritériumának, hanem „oly *cselekvési mód*”, melynek a két említett kritérium a legfőbb ismertető jele s így a társadalmi tényről szóló definíciónak egyformán jelentős specifikus különbségei. így azonban még hibásabbá válik a definíció, mert nem tudjuk meg, *kinek a cselekvési módja* az, amely valamely tény társadalmi jellegét megadja. Magáé a társadalméi Akkor a *circulus in definiendo* hibájába esik, mert a meghatározásba belevonja a még csak meghatározandó fogalmat, a társadalmét. Ha pedig az *egyén* cselekvésmódja irányadó, akkor azon a következtelenségen kívül, hogy a társadalmi tény döntő kritériumát annak az *egyénre* gyakorolt *hatásában* látja, az a furcsaság is áll elő, hogy a társadalmi tény oly *aktivitása* az egyénnek, amely *kétirányú passzivitásában* jut kifejezésre.

A szociális ténynek minden olyan definíciója, mely annak az *egyénre* gyakorolt *hatásaiból* indul ki, szükségképen célt fog téveszteni, mert a társadalmi tény ilyen meghatározása mellett nem látjuk világosan a fogalom tartalmát és terjedelmét, az nem lehet eléggé konnotatív, éppen annál fogva, hogy *nem lényegbeli*, hanem csak hatásbeli tulajdonságaira lesz tekintettel és a számos lehetséges viszonybaállítás közül épp azt ragadja ki, amelyik a legkevesebbet magyaráz meg.

Nem a társadalmi ténynek az *egyénhez* való viszonya a döntő momentum itt, hanem annak *minden lehetséges társadalmi tény egységéhez és szintéziséhez: a társadalomhoz* való viszonya. Először tehát a *társadalom* pontos definíciójára van szükség, a társadalmi *tény* definíciója ennek természetes és logikus folyománya lesz.

Társadalom nélkül nincs társadalmi tény sem és így emennek definíciója csak amazéra támaszkodhatok. A társadalom fogalmának meghatározása pedig nem nélkülözheti a tényeknek azt a széleskörű *korrelációját*, amely azok *társadalmi voltára* oly karakterisztikus. Társadalmi tényről szociológiailag nem is lehet másképp beszélni, mint annak *egyidejű beillesztésével* az összes többi társadalmi tények nagy egészébe. *Az egyes társadalmi tény voltaképpen nem is tárgya az általános szociológiának*, hanem csak a megfelelő *speciális* társadalomtudománynak, az előbbit csak az egyes tények *minden irányú korrelációi* érdeklik. Durkheim maga is *legnagyobb sikereit* e korrelációk új és frappáns feltárásának köszönheti. Amikor például az öngyilkosságot elemzi, nem áll meg annak pusztá konstataálásánál, hogy az *nem az egyéni* akaratelhatározás ténye, hanem társadalmilag determinált tény. Nem éri be ily *negatív* eredménnyel, hanem kimutatja, hogy ugyanazoknak a tendenciáknak, mint

az öngyilkosság, van alávetve a házasodás, az özvegyiség állapota, az elválás stb. is.

A látszólag legtávolabb fekvő jelenségeket egyesíti ily módon egy közös keretben, egységes szempont alatt és nemcsak hangoztatja a bennök rejlő szociális törvényszerűséget, mint oly sokan a szociológusok közül, hanem valósággal fel is tárja azt. A társadalmi tényről adott meghatározásának logikai gyengeségeit százszorosán jóváteszi e tények kikutatása közben nyert szociológiai *eredményekkel*. Ezekhez azonban csak azáltal juthat el, hogy a társadalmi tények igazi, legjellegzetesebb tulajdonságát, legsa játabb ismertető jelét: *összefüggésüket*, korrelativitásukat állandóan figyelemmel kíséri és kimutatja.

A szociális tény durkheimi definíciójának igazi okát abban a törekvésében kell keresnünk, hogy a szociálisát minél pontosabban *elkülönítse az egyénitől*. A szociológiai nézőpont megfelelő kidomborítását azáltal véli elérhetni, hogy minduntalan hangoztatja a szociális tény sajátosságát, fölényét, elsőbbségét az egyénnek úgy organikus, mint pszichikai jelenségeivel szemben. E tekintetben oly következetesen képviseli a szociológiai nézőpontot, hogy teljesen figyelmen kívül hagyja a másik még szintétikusabbat, a kozmikusát, a filozófiát. Egyén és társadalom viszonyának fontossága mellett eltörlül számára természet és társadalom viszonyának kérdése.

Egyén és társadalom kapcsolatának alapvető szabálya pedig az, hogy „a társadalom tulajdonságai nem az azt alkotó egyénektől, hanem azon tényéktől erednek, amelyek az egyénekből csoportot alkotnak”.⁴ Ily tényeknek az az ismertetői elük, hogy azok nem pusztán az egyes egyéneket érdeklik, mindegyiket külön-külön tekintve, hanem azt az ezektől elkülönült egységes lényt is, melyet Durkheim úgy nevez: *être collectif*. Nyilvánvaló, hogy ennek a kollektív lénynek minden oldalról való bemutatása az, ami az általános szociológia tárgyát is alkotja.

Melyek mármost azok a tények, melyek az egyének sokaságából ezt a kollektív egységet létrehozzák? Durkheim erre a kérdésre úgy felel, hogy „az a szervezet, amely azok egységéből kialakul, *azok száma*, a rendelkezésükre álló *földterület*, a *közlekedési utak* természetéhez képest változik és alkotja egyszersmind azt a bázist, amelyen a szociális élet felépül”.⁵ Persze az egyének száma, a földterület és a közlekedési utak természete önmagukban nem elegendők a szociális élet *minden irányú* megnyilvánulásának megmagyarázására, az egyének és a társadalom tulajdonságainak pontos elkülönítésére és így Durkheim evégből *a tények egy másik csoportjához* fordul: *a társadalmi tudat tényéhez*.

„Azok a képzetek — úgymond —, amelyek a társadalmi

⁴ V. ö. Georges Davy: *Emile Durkheim. Choix de Textes avec Etude du Systeme sociologique*. Paris: Louis-Michaud. Bevezetőtanulmány. 13 1.

⁵ V. ö. *De la Division du travail social*, Paris: 1893. 342 1.

életet átszövik, azokból a vonatkozásokból származnak, melyek az így csoportosított egyének között jönnek létre... Ennek a közös eredménynek kiképzésében kétségkívül mindegyik egyének megvan a maga része, de az egyéni tudat állapotai csak azon sajátos erők alakító hatása alatt válnak társadalmiakká, amelyeket épp az egyesülés fejleszt ki. De ez egyesülés és a kölcsönös átalakulások, melyeken ennél fogva az egyéni állapotok keresztülmennek, *egészen új természetű dolgot hoznak létre*. A társadalmi csoport a maga egészében az, amely gondolkodik, érez, akar, bár mindegyikre nem volna képes az egyéni tudatok kölcsönható közvetítése nélkül. Ez magyarázza egyszersmind, hogy a szociális tény miért független az egyének személyes tulajdonságaitól. Azért, mert a szociális egyesülés ténye által kölcsönösen neutralizálják és megszüntetik egymást. Csak az emberi természet legáltalánosabb tulajdonságai nem olvadnak fel a szociális tudatban, de ezek szélső általánosságuknál fogva nem alkalmasak arra, hogy számot adjanak arról a speciális és komplikált formáról, amely a kollektív tényeket jellemzi.”⁶

Egyén és társadalom különbsége tehát Durkheim felfogása szerint legjellemzőbben jut kifejezésre az egyéni és társadalmi tudat különbségeiben. Konzekvensen megvalósítva ez a különbség annyit tesz, hogy az egyéni tudat tényei a pszichológia, a társadalmi tudatéi, mint kimondottan szociális tények a szociológia birodalmába tartoznak. Ez a kétfajta tény pedig teljesen inkompenzurábilis. De Durkheim *hidakat* épít közéjük. Egyrészt azáltal, hogy bizonyos fajtájú társadalmi jelenségekre, áramlatokra nézve megállapítja, hogy azok *szociopszichikus* természetűek, melyek egyidejűleg mindkét területhez tartoznak. Másrészt azáltal, hogy az individuális nyilvánulások legsajátosabb formáit is sok esetben szociális alapokra vezeti vissza.

Ez ellen nem lehetne kifogást emelni, ha ez metodikusan történnék, de éppen ezt az összefoglaló, metodikus, elvi elkülönítést nélkülözzük s csak esetről-esetre, konkrét kísérletek formájában szerepel ez a szempont, mint például a megismerés alapjainak szociológiai megalapozásánál, a kategóriák szociális eredetének forszírozásánál, vagy testnek és léleknek, szentnek és profánnak, racionalisztikusnak és empirikusnak egyéni és szociális nézőpontok ellentéteire való visszavezetésénél.⁷

Annál fogva, hogy a metodikai megalapozás hiányzik, hogy a szociális tudat tárgyait szociális tényeknek tekinti Durkheim s azokra ugyanazon szertefolyó ismertető jeleket alkalmazza, mint amelyeket az előbb a társadalmi tények általános tárgyalása alkalmával bírálat tárgyává tettünk, maga ez az egész fontos problémakör: a társadalmi tudat és ennek az egyéni tudathoz való vagy másképp társadalomnak és egyénnek viszonya,

⁵ *Representations individuelles et representations collectives*. Kevue de Métaphysique et de Morale. 1898. évf. 293 és f. 1.

⁶ Durkheimnak a szociális tudatról szóló tanításával szemben Charles Elmer Gehlke: *Émile Durkheim's contributions to sociological theory* című munkájának (Newyork, 1915) II. fejezetében (28—57. 1.) gyakorolt beható kritikát. A jelen dolgozat is figyelemmel volt Gehlke több megállapítására ebben az irányban.

ez ehhez fűződő egész kérdéskomplexummal valami sajnálatos *befejezetlenséget* mutat, Hol a szociális nézőpontot erőlteti az egyéni tudatnak pszichológiailag bizonyítható legsajátosabb nyilvánulásaira, hol pedig a kollektív tudat tényeiről állítja, hogy azok a „pszichikai élet” nyilvánulásai. Éppoly kevéssé következetes annak elbírálásában, hogy *mekkora terjedelemben* hatnak ki a kollektív tudat tényei a társadalmat alkotó egyesekre: egyszer az egész csoportra kihatónak mondja azokat, más-szor meg csak a többségre, az átlagra. Hasonló bizonytalanság van a társadalmi és egyéni tudatok *kölcsönhatása* tekintetében is: hol az előbbi, mint külső, szociális tény a determináló, hol meg az utóbbi az, amelynek tulajdonságai ismétlődnek meg a társadalmi tudat tulajdonságaiban. Tekintve, hogy maga a társadalmi csoport Durkheimnál egyszer mint *aggregátum*, másszor mint *pszichikai egység* szerepel, ezek a bizonytalanságok és következetlenségek az ekvivokációk egész rendszerét hordozzák magukban.

De Durkheim — mint egész szociológiai munkásságán végig úgy specialiter a szociális tudat problémájával kapcsolatban is, az általános, elvi, filozófiai alapvetés hiányai ellenére is, az alkalmazott, a konkrét tény vizsgálatánál csodálatos éleslátással megtalálja a helyeset. Erős szintetikus tehetsége, nagyfokú induktív érzékkel párosulva, pontosan eligazítja abban a khaoszban, melyet társadalmi jelenségek minden távolálló számára jelentenek. Ha általános természetű megállapításai nem mindig szerencsések is, speciális kutatásai valóságos mesterművek. Ha absztrakt kijelentései sok kívánni valót hagynak hátra, konkrét szociális tények mibenlétének és vonatkozásainak feltárásában utolérhetetlen. Az egyéni és társadalmi tudat összefüggéseinek általános megvilágítása nem sikerül neki, de mi-helyt az egyén szociális alávetettségét kell konkrétul illusztrálnia, judíciuma csalhatatlanná lesz. Példa erre — sok más között *Pédagogie et sociologie* című tanulmánya, amelyben e szociális determináltságról szólva, kimutatja, hogy még az oly intim és személyes vonatkozások, mint aminők az egyén és az ő fizikuma között vannak, társadalmi rendezés tárgyai lehetnek. „Időről-időre — úgymond — különböző ideáljaink vannak: aszkétizmus, atlétika, esztéticizmus, testápolás, melyek mindegyike a maga idejében óriási befolyást gyakorol az egyénre ebben az irányban.”⁸ Néhány szóval, vagy mondattal bonyolult és szociális vonatkozásuk tekintetében érthetetlennek látszó folyamatokat tud megvilágítani és megértetni.

* * *

Érthető mindezek után, ha Durkheim abban a munkájában is, mely az általános szociológia szempontjából legszámottevőbb: *a szociológiai módszerről szóló* tanulmányában is figyelmeztet a társadalmi és egyéni nyilvánulások elkülönítésének metodológiai szükségességére. A társadalmi tényeket azokon az oldalukon kell megragadni, amelyen azok egyéni vonatkozásaiktól elkülönítve jelentkeznek. Csak ez biztosíthatja annak a követe-

⁸ *Revue de Métaphysique et de Morale*. 1903. évf. L. Gehlke id. m. 44 l.

lésnek megvalósítását, amelyet Durkheim elsősorban támaszt a szociológiai módszerrel szemben: *az objektivitást*.

Módszertani felfogásának ez a szociológiai szempontból talán legjelentősebb része így hangzik: „Akkor, mikor a kutatás még csak megindul s a tények kidolgozása még nem kezdődött meg, csak azok lesznek megközelíthető tulajdonságaik, melyek elég kívül esnek ahhoz, hogy közvetlenül láthatók legyenek... Az a feladatuk, hogy érintkezésbe hozzanak bennünket a dologgal s minthogy elménk csak kívülről férközhetik hozzájuk, csak külsejük juttatja őket kifejezésre... Mivel pedig a dolgok külsejét az érzéklet adja... a tudománynak, hogy objektív legyen... az érzékletből kell kiindulnia..., mert az érzéklésből ered minden általános, igaz vagy hamis, tudományos vagy tudománytalan gondolat... Az érzéklet annál tárgyilagosabb, minél szilárdabb a tárgy, melyre vonatkozik. Minden objektivitás feltétele ugyanis az, hogy van egy állandó és azonos ismertetőjelünk, amelyre a képzet vonatkoztatható és amely lehetővé teszi minden változónak és szubjektív eredetűnek a kizárását. Ha maguk ezek az egyes ismertetőjelek... változnak, önmagukhoz való viszonyukban egyre módosulnak, akkor semmi közös mértékünk nincs arra, hogy benyomásaink közt különbséget tehesünk, nincs más eszközünk sem, mint annak megkülönböztetése, ami a külvilágból származik attól, ami tőlünk ered. A társadalmi életnek megvan ez a tulajdonsága... Itt tehát az átalakulás útján történő szakadatlan mozgásokról van szó, melyeket a megfigyelő vizsgálata nem tud megszilárdítani... De a társadalmi életnek az a sajátja is megvan, hogy kristályosodni tud, anélkül, hogy saját léte megszűnnék... Minthogy ezek a formák tartós jellegűek és különböző alkalmazásukkal együtt nem változnak, biztos tárgyak, állandó mértékű szolgálnak és folyton rendelkezésre állnak a megfigyelőnek, ki nem ad helyet szubjektív benyomásoknak és egyéni észrevételeknek.”⁹

A Durkheim-féle értelemben vett objektivitásnak azonban a tisztán metodológiai szemponton jóval túlhaladó jelentősége van a szociológiában. Nemcsak annál fogva, hogy ezzel a szempontjával a szociológia egy igen jelentős *iskolájának* adott irányt és programot, hanem azért is, mert ez az objektivitás később nemcsak módszeres, hanem *rendszeres* szociológiai beállítást számára is igen termékenynek bizonyult. Ily rendszeres objektív szociológia gondolatával találkozunk *Spann*-nál, aki a társadalmi élet egyes tényösszefüggéseiben, gazdaságban, jogban stb. a tárgyasulást, *objektíváció* különböző rendszereit látja. Az egyeseknek egyforma cselekedetei és vonatkozásai azok, amelyek az ily társadalmi képződményekben rendszerekké szövődnek össze, mint egyazon célra irányuló, elvi jelentőségű eljárások, melyek e rendszerekben objektíválódnak. *E rendszerek összessége* adja azután a társadalmi realitás egészét.¹⁰

Nem ennyire akcentuáltan, de mégis félreérthetetlen utalással az objektív szempont szisztematikus lehetőségeire, mondja

⁹ *A szociológia módszere*. Magyar fordítás dr. Balla Antaltól, Budapest, 1917. (A *Kultúra és tudomány* című gyűjteményben) 49—58 és köv. 1.

¹⁰ *Wirtschaft und Gesellschaft*. 6, 7 és 136. 1.

Durkheim is, hogy „a szociális lét formái a cselekvés megszilárdult fajtáit, azok rendjét juttatják kifejezésre”, majd hogy „a társadalmi tények mint objektív képződmények és intézmények nyilvánulnak, melyeket empirikusan kell vizsgálat tárgyává tenni”.

De éppen ezek a formulák azok, amelyek lehetővé teszik Durkheimnak, hogy bár *egyes* szociális nyilvánulásokat vizsgál, *mégis a szociológia keretei között* marad; hogy jogi, erkölcsi, vallási tényeket kutató, anélkül, hogy ezt a jogtudomány, az etika vagy vallástudomány specifikus eszközeivel tenné, hanem mindenütt a szociológia szintetikus nézőpontja alapján. Módszerének *alapelve: az objektivitás és technikája az összehasonlítás*, megóvják attól a veszélytől, hogy a társadalmi tényeket szétszórja a speciális társadalomtudományok között, sőt lehetővé teszi számára, hogy *azokat a szociológia általános nézőpontjaival telítse*. Méltán mondja Durkheim, hogy ezzel az összehasonlító módszerrel egyidejűleg adja a jelenség analízisét és szintézisét. „Mert egyrészt disszociált állapotban mutatja meg nekünk az alkotó elemeket, csupán azért, hogy elébünk állítsa, mi módon jöttek lassan, egymásután létre, de egyúttal az összehasonlítás nagy terjedelme révén jobban megállapíthatja alakulásuk és társulásuk feltételeit. Ezért bármilyen összetételű társadalmi tényt csak úgy lehet megmagyarázni, ha integrális fejlődését minden társadalmi fajon keresztül követjük.”¹¹

Maga Durkheim ezt az elvet *legkövetkezetesebben a társadalmi munka megosztásáról* szóló művében alkalmazta. Azok, akik e munka címének egyoldalú felfogása alapján, azt kizárólag gazdasági tárgynak tekintik, helytelenül ítélik azt meg,¹² mert ebben a munkában találkozunk Durkheim jogi és erkölcsi felfogásának alapvető tanításaival s módszertanának leglényesebb vonásaival is, melyek mind külön és részletesebb feldolgozást is nyertek, de itt egységes szempont alá foglaltan jelennek meg. Ez a munkája az, amely legközelebb áll ahhoz, amit *Durkheim rendszerének* nevezhetnénk.

Kiindulópontja az a probléma, hogy *minő viszony van az egyén személyisége és a szociális szolidaritás között*, vagy pontosabban: miképp lehetséges az, hogy az egyén, míg egyrészt mindnagyobb autonómiára tesz szert, egyidejűleg mind teljesebb függőségbe jut a társadalomtól? E jelenség magyarázatát Durkheim a szociális szolidaritás átalakulásában leli, mely ismét a folytonosan fokozódó munkamegosztás eredménye. Amde a munkamegosztás egyenesen *létfeltétele* a társadalmaknak.

Ezt már Comte is megállapította szociális dinamikájában, amikor a tisztán szociális és már nem pusztán természetes társadalmi előfeltételek között elsősorban a versenyről emlékszik meg, mely a fokozódó népsűrűséggel és az élelmiszereknek ebből folyó nagyobb keresletével, úgyszintén az egyre fokozódó *munkamegosztás* és kooperáció nyomán mindenütt bekövetkezik.

¹¹ *A szociológia módszere*. 172. 1.

¹² V. ö. Squillace: *Die soziologischen Theorien*. Deutsch von Dr. Rudolf Eisler, Leipzig, 1911. 332 1.

Durkheim nemcsak azért viszi előbbre a problémát, hogy kivetkőzteti azt abból az egyoldalú ökonomizmusból, melyet annak mestere adott, hanem azért is, hogy ennek az oly fontos társadalmi jelenségnek *funkcióit* is nyomon kísérje s azokat vázolt módszere segítségével pontosan felfedi.

A munkamegosztásnak igazi funkciója pedig abban áll, hogy a társadalom *új formáit teszi lehetővé* a szolidaritás egy-egy új típusa alapján, mely azzal együtt jön létre. A javak nagyobb-foku termelése *csak egyik* és csak másodrendű jelentőségű része ennek a funkciónak, összehasonlítva a tágabbkörű szociális funkciókkal. Egyszerű példája ily új társadalmi típus létesülésének *a család* kialakulása, részben ama fiziológiai munkamegosztás következményeként, mely a két nem közötti különbségekben jut kifejezésre. Minél teljesebben hatolt azonban a munkamegosztás férfi és nő társadalomgazdasági vonatkozásaiba, annál jobban állandósult a család, annál szolidárisabbá vált, mivel az állandó jellegű kötelekek száma megsokszorozódott.

Ilyenformán a munkamegosztás biztosítja a társadalmak kohézióját és egyszersmind determinálja azok szerkezetének lényeges vonásait. Mivel pedig valamely társadalmi csoport egyéni tagjainak kohéziója egyet jelent azok szolidaritásával, nyilvánvaló, hogy azok a kötelekek, amelyek az embereket valamely társadalomban egybekapcsolják, társadalmi szolidaritásuk arányában szövődnek össze. Mivel továbbá ily kötelekek külső jelei a *törvények*, valamely társadalom *szolidaritásának fokát* megközelíthető pontossággal épp az ily törvények számán mérhetjük.

Láthatjuk, hogy a szolidaritás tényének objektivációját és egyúttal szimbólumát adja a jog. Mivel pedig ez a szociális szolidaritás alapformáit fejezi ki, csak a jog különböző fajait kell osztályoznunk, hogy rájőjjünk a szolidaritás megfelelő fajtáira... Nem követhetjük nyomon Durkheim ez okfejtését; a represszív és restitutív szankcióval ellátott jogszabályok közötti különbséget, a mechanikus és organikus szolidaritás párhuzamát, a munkamegosztás alkotóelemeire: a társadalom tömegére és sűrűségére s a kettő viszonyára vonatkozó elméletét, a munkamegosztás abnormalis formáinak felsorolását és mindezek konklúziójaként annak a kimutatását, hogy a munkamegosztás a társadalom alapjelensége, sőt hogy a társadalom nem más, mint a Durkheim-féle tág értelemben vett munkamegosztás szervezésének eszköze.

Meg kell azonban említenünk konklúzióinak az *erkölcsre* vonatkozó részét, mert rendkívül karakterisztikus Durkheim egész szociáletikai felfogására. Szerinte *morális mindaz, ami szolidaritás forrása*.¹³ A munkamegosztás ily módon morális jelenséggé lesz. Minden ember *kötelessége* a specializálódás, vagyis az, hogy valamely feladatot jól végezzen el. De valamely szociális feladatban való specializálódás biztosítékát foglalja magában annak is, hogy az egyén mindjobban felszabadul a típusnak és uniformitásainak nyomása alól, amely a kezdetleges munkamegosztással, vagy éppen ennek teljes hiányával ránehezedik.

¹³ Id. m. 394. 1.

Íme, itt van az eredeti probléma megoldása, megmagyarázása annak, hogy mikép egyeztethető össze az egyéniség, személyiség fokozódása a társadalomtól való függőség egyidejű nagyobbodásával. A típusból épp a munkamegosztás révén válik ki az egyéniség, amely munkamegosztás viszont mindegyre súlyosbodó morális, tehát társadalmi kötelezettségeket ró rá, nagyobbfokú függőségbe ejti. De ezzel az átalakulással függ össze Durkheim szerint napjaink erkölcsi krízise is.

„Az erkölcsök és erkölcsi doktrínák egyaránt a határozatlanság állapotában vannak. Nem tudjuk, mit kell tennünk, sem azt, hogy miért kell valamit tennünk. Ennek oka pedig abban van, hogy az egyén túlhirtelenül szabadult fel a társadalomnak, mint egésznek túlsúlyától és az új társadalmi típus még nem fejlesztett ki számára új moralitást.”¹⁴ Ez *anomia* megszüntetése érdekében Durkheim a foglalkozási csoport, *groupe professionnelle* kifejlesztését javasolja: a társadalom oly *funkcionáló egységét*, mely mint erkölcsöt formáló és egyszersmind gazdaságot rendező csoport működne és így egyszerre oldhatná meg a mai társadalomnak erkölcsileg és gazdaságilag egyaránt válságos helyzetét.¹⁵

De mi az, ami a „foglalkozási csoportot” erre a kettős hivatásra kvalifikálja és hol találkozunk ilyen természetű aktivitással bíró csoporttal, amely minden követelménynek megfelelően ebben az irányban? Durkheim rámutat arra a szervezetre, amely már ma is sok biztató vonást mutat fel e tekintetben s szerinte az a foglalkozási csoport, mely szervezetében és funkciójában ily egységet alkot: *a munkásszervezet*.

Azokat a tulajdonságokat, melyek által a munkásszindikátusok alkalmasakká válnak erre a funkcióra, Durkheim ezekben foglalja össze: „A szakma-szervezet az individualitás magas fokát képes kifejleszteni”, de egyszersmind forrása lehet „oly melegségnek, mely tüzei és felélénkíti a lelkeket, megnyitja azokat az együttérzés számára és csökkenti az egoizmust. Forrása lehet a nevelés, felüdülés és esztétikai élet oly jótékony aktivitásainak.”

Bizonyos, hogy a francia munkásszindikátusok úgy erkölcsi tekintetben, a szolidaritás egy új praxisának kiképzése által, valamint gazdasági programjuknál fogva különösen alkalmasak Durkheim elméletének igazolására. Ebből persze nem következik az, mintha, Durkheim a szindikalizmus szociológiai megalapozását adná, mert ha elmélete sok tekintetben igazolja is a szindikalista akciót, sok tekintetben ellentétbe is helyezkedik azzal.

Ha megegyeznek abban, hogy a társadalmat *a belső erők és értékek* ruházzák fel azzal a vitalitással, mely funkcióinak biztosításához szükséges, *nem pedig külső impulzusok*, úgy viszont lényeges eltérések vannak közöttük egy igen fontos probléma: az osztályharc kérdése tekintetében. Ha ugyanis eltekintünk azoktól a lehetőségektől, amelyeket a *groupe profes-*

¹⁴ ü. ott 405 és köv. 1.

¹⁵ L. A társadalmi munka megosztásáról szóló munka második kiadásához (1902) irt *Quelques remarques sur les groupements professionnels* című előszavát.

sionnels megnyit és annak valóságos állapotait tekintjük, azt látjuk, hogy a *syndicate des ouvriers* mellett ott vannak a *syndicate des patrons* — mondja Durkheim.

E két típus között pedig nincs rendszeres kontaktus oly értelemben, hogy azok a szervezethez valami oly formáját képezték volna ki, mely parancsoló módon rendezné azok kölcsönös tevékenységeit, ennél fogva állandóan harcban állanak, szerződéseik csak egyezmények, nem törvények. Ennek következménye az, hogy ezek a szervezetek is csak öregbítik az emiatt anoiniát, ahelyett, hogy megszüntetnék azt. Azt a tényt, hogy ezek a szervezetek az osztályharc *eszközei*, hogy az keltette őket életre és az ad nekik létjogosultságot, Durkheim teljesen negligálja, a szindikalizmus nem győzi hangsúlyozni.

Durkheim a kétféle csoport *egyesítésére* gondol egy új korporáció, az ú. n. *syndicat ouvrier-patroniste* keretei között, mely korporáció magában foglalja valamely iparág összes egyéneit, munkásokat és munkaadókat egyaránt. Ezt a korporációt pedig a társas életnek végkép elismert szerve gyanánt kell felfogni, melynek rendező funkcióit más csoport, nevezetesen az állam nem végezheti el. Ennek az új organizációnak, mint magának a modern iparnak nemzetinek és nemzetközi kihatásúnak kell lennie egyidejűleg. Ezt a megismerést a középkori korporációk történetéből meríthetjük, amelyek vesztét éppen az a körülmény okozta, hogy képtelenek voltak a lokális kereteken felülemelkedni, csak helyi szervezeti egységek voltak és mikor az ipar kifejlődött, *nemzeti* jelleget nyert, a *lokális* ipari korporáció tehetetlenül állott vele szemben, üres forma maradt. A fejlett, a kor igényeinek megfelelő nemzeti ipari szervezet azonban átvállalhatja Durkheim szerint annak *politikai* funkcióit is s éppúgy válhatik, a nemzeti társadalom politikai egységének hordozójává, mint ahogy a helyi jellegű korporáció volt régebben a városok politikai egysége is.

Annak a funkcionáló foglalkozási csoportnak azonban, mely Durkheim szemei előtt lebeg, a francia szindikalista munkásszervezeteknél jobban felelnek meg azok a kísérletek, amelyeket Amerikában tettek egyrészt a munkaadók és munkások egyesítése terén, másrészt pedig azokkal a nem-forradalmi ipari uniókkal, melyek valóra váltják az indusztriális csoport személyi egységét, sőt bizonyos fokig politikai egységét is...

Nagyon jelentős azonban Durkheimnak ez az elmélete egy másik tekintetben, abban t. i. hogy ő ettől az erkölcsöt formáló és gazdaságot rendező foglalkozási csoporttól, mint szociális egységtől várja annak a jelenségnek fokozatos csökkenését is, melynek társadalmi jellegét és a mai társadalom atomiájával való összefüggését maga Durkheim mutatta ki elsőnek. Ez a jelenség az *öngyilkosság*.¹⁶

Az *öngyilkosságnak*, mint szociálisan determinált ténynek *három típusát* különbözteti meg Durkheim: az *egoisztikus*at, az *anomiás*at és az *altruisztikus*at. Egoisztikusak az *öngyilkosság*nak ama esetei, amikor az a szociális csoport, amelyhez az egyes

¹⁶ *Le Suicide. Étude de sociologie.* Paris, 1917. II. rész 2—5. fejt.

tartozik, elvesztette hatalmát fölötte, úgy, hogy ez többé nem szolidáris vele és így könnyebben esik áldozatul az úgynevezett „öngyilkosságszülő áramlatoknak”, mint azok, akiket ezekkel szemben egy erős szociális csoporthoz való tartozás oltalmaz meg.

Anomiából eredő öngyilkosságok azok, amelyek arra vezethetők vissza, hogy a társadalom rendező hatósága az egyénnel szemben időlegesen megszakadt, mint pl. gazdasági válságok idején. A harmadik típus, az altruisztikus öngyilkosságok típusa éppen az ellenkező okra: a szolidaritás túltengésére, a szociális kényszer nagyfokú intenzitására vezethető vissza. Ilyen Winkelriednek hazafias motívumokból eredő öngyilkossága, a zászló becsületéért meghaló katonák halála stb. Ez a típus van az öngyilkosságok sorában aránylag a legkisebb számmal képviselve, az előbbi kettő azonban ijesztő és egyre nagyobbodó számarányainál fogva sürgős preventív intézkedéseket követel.

Ezek Durkheim szerint csak erős és állandó társadalmi csoporttól eredhetnek, melynek rendje az egyént biztosan és folytonosan megoltalmazza és lehetővé teszi számára, hogy *szolidáris maradjon önmagával*. De melyik ez a csoport? Az állam nem alkalmas erre a feladatra, mert nincs meg benne az az összetettség, melyet az megkíván, nem eléggé komplex morális egység és túlságosan messzeesik az egyéntől. Az egyes és az állam közé be kell ékelni a másodlagos csoportok típusát is, amely valósággal hozzáférhet az egyénhez.¹⁷

De éppoly kevésbé alkalmas erre a célra a vallásos testület és a család is, az előbbi azért, mert a szabad kutatás e napjaiban annak ereje alábbhagy, utóbbinak pedig nincs meg az az állandósága és kollektív hatalma, amellyel egykor rendelkezett, Mindezekkel szemben a szakma-korporáció rendelkezik egy ily erkölcsi csoport összes lehető elemeivel: tagjainak közösek az eszméi, érdekei, érzelmei, foglalkozása, leszármazása, kultúrája.

Az öngyilkosság jelensége mindennél jobban bizonyítja a szociális tények domináló, determináló jellegét az egyénnel szemben. Ez a hatalom, mely előtt az egyén meghajolni kénytelen, *morális jellegű*. A társadalomnak ez a parancsoló jellege, erkölcsi presztízse azonban még világosabban kiderül azokból a jelenségekből, melyeket *vallásosaknak* nevezünk. Durkheim valláseméletének lényeges része azt bizonyítja, hogy valamely istenség *megszemélyesített* formában fejezi ki azt a hatalmat, melyet valójában a *társadalom gyakorol* az egyén fellett. A társadalom szerinte a reális isten. A vallásos jelenségeknek ugyanis valamiféle realitáshoz kell kapcsolódniuk, mert más-különben csak hallucinációk és fantazmagóriák volnának.¹⁸ Ez a realitás éppen a társadalom; társadalmi jellegüknél fogva bírnak a vallásos tények *objektív tartalmuk* tekintetében is elsőrendű fontossággal.

A vallás eredete tehát semmiképpen sem vezethető vissza az *egyéni* érzelmekre, csak a kollektív lélek állapotaira, mely-

¹⁷ Ugyanott 429 és köv. 1.

¹⁸ *De la Définition des phénomènes religieux. L'Année sociologique.* 1899. évf. 23 és köv. 1.

nek változásai szerint alakul át maga a vallás is. A vallásos jelenségek lényeges vonása az, hogy *obligatorikusak*, de ami obligatórius, az azért az, *mert* társadalmi eredetű. Nem hajlunk ugyanis meg spontánul valamely kényszer előtt, hacsak az olyan fórumtól nem ered, mely nálunk magasabbrendű. Empirikus megismerésünk számára az egyedüli tudatos lény, mely az egyes embernél magasabbrendű, a társadalom. Ez azonban végtelenül feljebbvaló (*infiniment supérieure*) amannál s mindennemű egyéni erő kifejtésénél, mivel az éppen számos egyéni erő kifejtés szintézise. A vallásos *érzés* maga is épp ennek hatása alatt támad fel az egyesben, annak az állandó függőségnek felismerésével kapcsolatban, melyben a társadalommal szemben vagyunk.

A vallásos respektus egy formája képződik ki ilyenformán bennünk a társadalommal szemben. A társadalom művei vég-eredményben a *dogmák* is, melyek az egyéni hívő számára előírják a hit tételeit, úgyszintén a *rítus*, a szertartások összessége is, melyeket betartani köteles. A történeti és etnográfiai adatok nagy tömegével bizonyítja azt a tételét, hogy a vallásos jelenségek meghatározó okait nem az emberi természet sajátoságaiban kell keresni, hanem a társadalmak természetében, amely azokat megteremti és ha e jelenségek a történet folyamán fejlődést mutatnak, ez azért van, mert maga a társadalom szervezete is átförmálódott.

Azok a kutatások, melyeket Durkheim a *primitív vallás* nyilvánulásai tekintetében végzett, rendkívül nagy kihatással voltak szociológiai nézeteire. Erről tanúskodik utolsó nagy műve: *Les formes élémentaires de la vie religieuse*. Itt fejti ki azt a megállapítását, hogy a kezdetleges vallás tényei minden társadalmi jelenségnek eminens formái, mintegy prototípusai, jogiaknak, erkölcsieknek, *logikaiaknak* egyaránt. Mert a filozófia és a tudományok is a vallásból fejlődtek ki, még pedig nemcsak tartalmilag, amennyiben az az ismeretek *reális anyagát* nyújtotta ezek számára, hanem *formailag* is, amennyiben magának a megismerésnek legvégső, fundamentális formái, melyek egész intellektuális életünket irányítják, a kategóriák vallásos, tehát szociális eredetűek, a kollektív tudat tényei. Ezzel bizonyos ellentétben áll azonban Durkheimnek az a megállapítása, hogy „azok a vonatkozások, amelyeket a kategóriák kifejeznek, *implicite* benn vannak az *egyéni tudatban*. Az egyénnek van valami érzéke az időbeli tájékozódás számára és joggal állították azt is, hogy érzéseiben *van valami a térszemléletből*”.¹⁹

E kategóriaelmélet mögött tehát sajátos dualizmus lappang; igaz, hogy a kategóriák szellemünk végső megállapításai. De mire vonatkoznak ezek a megállapítások²⁰? Magára a szellemre, avagy a külvilág dolgairól szóló végső kijelentésekre? Durkheim ezt a kettősséget teljesen önkényesen használta fel saját elmélete céljaira. Hol quasi kanti módon az egyéni szemlélet formájának tekinti a tér- és időkategóriát, hol empirikus adottságnak. Ámde az utóbbi felfogás éppoly kevésbé állhat meg, mint az előbbi: tér és idő nem formája a szemléletnek,

²⁰ *Les formes élémentaires...* 628. és kör. 1.

hanem hogy úgy mondjuk, közege annak, amelyen belül az lejátszódik. A tapasztalás pedig mindig csak e közeg kisebb-nagyobb ellenállásának leküzdése után juttat el bennünket tudományos megállapítások lehetőségéhez.

De ha a kategóriák ily kettősséget mutatnak, ha nem végső *egységes* kijelentések minden egyébre nézve, előbb-utóbb el kell vesztíteniök azt a jelentőségüket, amellyel eddig a filozófiában bírtak. Ha a kategóriák is, csakúgy, mint a tények maguk, lét- és értékszemponthoz követhetnek, ha vannak létkategóriák és érték kategóriák, aminthogy ilyen kettéosztás majd minden eddigi kategóriaelméletet lehetővé tesz, nemcsak a Durkheimé, akkor ez vagy annyit jelent, hogy a szempontok e kétféleségét is még közös nevezőre kell hozni, amely közös nevező tölti be aztán a kategória igazi hivatását, vagy hogy ezt a redukciót nem lehet végrehajtani és minden metafizika menthetetlenül dualisztikus.

Úgy látszik azonban, hogy az eltérés a lét kategória és az érték kategória között közelebből tekintve nem olyan mélyreható: mert minden kijelentés, amely alkalmas arra, hogy más kijelentések végső logikai forrása legyen, és ez az, amit mindenkor a kategória hivatásának tartottak — nemcsak pusztán megállapítás, hanem az értékelés egy formáját is tartalmazza, nemcsak jelentést, hanem jelentőséget is állapít meg, a német *Bedeutung* szónak mindkét értelmében. Ilyen módon a létre vonatkozó végső kijelentések metafizikai és a dolgok jelentőségére vonatkozó axiológiai megállapítások, mint egymással korrespondáló elemek, egységes ismeretelméleti beállításhoz helyezhetők.

De Durkheim ezeket a problémákat nem határolja el elég pontosan és a disztinkció e hiányát az egyébként oly éles-elméjű nüanszírozónál az magyarázza, hogy nem ismeretelméleti, hanem szociológiai célokat tart szem előtt. Metodikai programjához híven távol akarja tartani a szociológiai tényeket minden filozofikus beállítástól és ha már filozófiai problémákat érint, azt — mint láttuk — azért teszi, hogy azok szociális determináltságát kimutassa. De itt rejlik egyszersmind a nagy szociológus legnagyobb gyengesége is, mely oda vezet, hogy a szociológia egész tudományos szituációja néha elhomályosul számára. Durkheim túlságosan komolyan vette azt, ami hol panaszként, hol szemrehányásként hangzott el a szociológiával szemben, hogy tudniillik az még nem nőtt ki metafizikai kereteiből. Ez igaz is, de viszont természetes és hogy kanti nyelven beszéljünk, abban leli magyarázatát, hogy amíg valamely tudomány egységre és szisztematikus tagozódottságra nem tesz szert, kénytelen a legáltalánosabb tudomány, a filozófia keretei között megmaradni. A szociológia azonban még nem önálló szisztéma oly értelemben, hogy felismert önálló nézőpontjából és alapelveiből kiépítette volna azt a bensőleg tagozódott gondolatépítményt, mely logikus korrelatívuma a jelenségek megfelelő rendjének.

Durkheim — bár a szociológia minden más művelőjénél többet tett e tudomány *benső tagolása* érdekében — elhanyagolta az egységes szisztematizálás szempontját és épp ezért hagyta fenn utódai számára annak a problémának az eldöntését, ame-

lyet ő mindig teljes tudatossággal hártott el magától, hogy tudniillik hol kapcsolódik be a szociológia a filozófiába és mely határig? Ennek a kérdésnek eldöntése legfőképpen a szociológia végleges felszabadulásának és önállósulásának egyengetése érdekében kívánatos és a jelen szociológus nemzedéknek első-sorban ezzel kell szembenézni. Nem maradhat meg az előző generáció struccpolitikájánál, mely még Durkheim markáns és monumentális alkotásaiból is oly kirívó, sem az őt megelőző emberöltő improduktív és lényegileg negatív jellegű pozitívizmusánál.

Amihez az *igazán alkotó pozitívizmussal* és realiztikus nézés mód útján el lehet jutni, azt Durkheim nagyértékű munkássága biztosította a tudomány számára. De — úgy látszik nekünk — ő volt ennek az irányzatnak *utolsó nagykoncepciójú szociológusa* s vele *a szociológiai kutatás egy történeti fázisa záródik le*. Szűkebb hívei közül kétségkívül sok a kitűnő specialista: etnográfusok, historikusok, közgazdák, de a *szociológia*, a szó szintetikus értelmében, *új utakra kényszerül*. A kultúra filozófiája, az általános értékelmélet, a szellemi tudományok logikája lesznek vezérlői ezeken az utakon és ha a jelek nem csalnak, ezek fogják végleg hozzájuttatni ahhoz az egységhez, amely majd szociális megismerésünk teljességét hozza magával.